

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ТА СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СУСПІЛЬСТВІ ЗМІН

УДК 364-787.2:323.113

doi: 10.20998/2227-6890.2025.1.10

Т.В. ГУРА, Г.Ю. ЄЛОВЕЦЬ

ПЕРСПЕКТИВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ

У статті розкрито поняття "соціальна сфера" як елемент господарської системи держави; доведено, що основним діючим елементом соціальної сфери є соціальна інфраструктура, важливими галузями якої виступають освіта, охорона здоров'я, житлово-комунальне господарство, торгівля та громадське харчування, екологічний захист населення, культура та мистецтво; виокремлено чинники розвитку соціальної сфери в Україні; досліджено роль соціальної сфери в розвитку суспільства; проаналізовано напрями реформування соціальної сфери; визначено перспективи трансформації соціальної сфери України.

Ключові слова: соціальна сфера, соціальна інфраструктура, суспільство, трансформація, держава, людський капітал.

T.V. HURA, G.Yu. YELOVETS

PROSPECTS FOR TRANSFORMATION OF THE SOCIAL SPHERE OF UKRAINE

The article reveals the concept of "social sphere" as an element of the economic system of the state; it is proven that the main operating element of the social sphere is social infrastructure, the important branches of which are education, healthcare, housing and communal services, trade and catering, environmental protection of the population, culture and art; the factors of development of the social sphere in Ukraine are identified; the role of the social sphere in the development of society is investigated; the directions of reforming the social sphere are analyzed; the prospects for the transformation of the social sphere of Ukraine are determined.

Key words: social sphere, social infrastructure, society, transformation, state, human capital.

Постановка проблеми. Останнім часом все гостріше відчувається потреба у якісно новому підході до вирішення соціальних проблем, більш тісній та глибокій інтеграції соціальної та економічної складової господарства держави, яке знаходить своє вираження у розвитку соціальної сфери як складової соціальної економіки. Сьогодні соціальна сфера поєднує в собі весь спектр економічних проблем та кризових явищ, які загострилися останнім часом в Україні: зростає рівень безробіття; поглиблюється рівень розшарування між різними верствами населення; знижується рівень та якість життя населення; відчувається недофінансування освіти та охорони здоров'я; критичними є демографічні показники смертності, захворюваності, народжуваності; збільшується рівень соціальної напруги у суспільстві; знецінюються доходи населення тощо.

Тому нового значення у сучасних умовах набуває теоретичний аналіз соціальної сфери, коли перед державою постало важливе завдання визначення стратегічних напрямків розв'язання суперечностей у соціальній сфері, використовуючи підґрунтя як світового, так і власного вітчизняного досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання соціальної сфери є предметом дослідження багатьох вітчизняних науковців. Наукові напрацювання таких дослідників, як С. Гончарова [6], О. Грішнова [18], Е. Квітка [8], А. Лібанова [19], Г. Лопушняк [9], О. Макарова [12], Г. Міщук [18], М. Мних [10], У. Моторнюк [11], О. Олійник [18], І. Отенко [6], А. Пакуліна [13], Г. Пакуліна [13], О. Палій [16], В. Скуратівський [16], Я. Турчин [17] свідчать про неабиякий інтерес науковців у цій сфері.

Питання соціальної політики досліджують О. Макарова [12], В. Скуратівський [16], О. Палій [16], В. Піч [17], Я. Турчин [17]. Соціальна відповідальність у трудових відносинах є предметом дослідження колективу авторів на чолі з О. Грішною [18]; державну соціальну політику як передумову економічного розвитку України розглядає у своїх роботах Г. Лопушняк [9]; дослідження особливостей соціальної сфери України в умовах глобалізації економіки та аналіз трансформації її інституційного середовища спостерігаємо у роботах А. Пакуліної та Г. Пакуліної [13]; теоретико-методологічні та прикладні аспекти оцінювання соціальних результатів державних програм висвітлює Е. Лібанова [19].

Мета статті – виявити проблеми функціонування та розвитку соціальної сфери у державі, а також окреслити перспективні напрями розвитку та реформування соціальної сфери.

Виклад основного матеріалу. У цілому, розвиток усієї соціально-економічної системи, вирішення низки економічних проблем завжди пов'язані з вирішенням соціальних проблем у суспільстві. Кризові явища в національній економіці знижують ефективність функціонування соціальної сфери, яка набуває негативних тенденцій розвитку і нагромаджує соціальні проблеми. Оскільки соціальна сфера є важливою складовою забезпечення життєдіяльності суспільства, сприяє розвитку людини та відтворенню людського капіталу, формуванню певного рівня життя у суспільстві, вона має завжди бути на часі для науковців, практиків та управлінців. Соціальна сфера будь-якої держави є важливим сукупним об'єктом соціально орієнтованої економіки та структуроутворюючим фактором усієї господарської системи. Соціальна сфера та інфраструктура відіграють значну функціональну роль в житті суспільства, це означає, що в соціальній сфері відбувається відтворення соціальних зв'язків між людьми, умов та способу життя, можливостей задоволення соціальних потреб. Від якості соціальної сфери залежить самопочуття, здоров'я, освіта, культура людини, що формує людський потенціал суспільства.

У наукових дослідженнях та офіційних документах соціальна сфера трактується по-різному. Іноді її розуміють як сукупність установ, що здійснюють соціальні послуги; в інших джерелах – це соціальні послуги відповідних галузей. Такі підходи є дещо обмеженими та не дають повного уявлення про сутність та функціональність соціальної сфери.

Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає соціальну сферу як сукупність галузей, підприємств, організацій, які безпосередньо пов'язані і визначають спосіб і рівень життя людей, їх добробут, споживання (освіта, культура, охорона здоров'я тощо)" [1].

На думку А.Г. Ягодки соціальна сфера – "це сукупність галузей і видів діяльності, підприємств, закладів та установ, які мають забезпечити задоволення потреб людей у матеріальних благах, послугах, відтворенні роду, створити умови для співіснування і співпраці людей у суспільстві згідно з чинними законами і загальноприйнятими правилами з метою створення мегаполісів, розвитку масових комунікацій, зміцнення держави" [15].

Дещо інше визначення дає Л.Ф. Удотова, а саме: "соціальна сфера – це сукупність галузей економіки, які тією чи іншою мірою задіяні у процесі задоволення потреб людей, а їх працівники одержують відповідні доходи з коштів, виділених суспільством на ці потреби" [13].

Більше широко трактування можна знайти у В. Скуратівського, О. Палія, Е. Лібанової, які визначають соціальну сферу як сферу життєдіяльності людського суспільства, де реалізуються інтереси класів, соціальних груп, етнопонаціональних спільнот, що охоплює широку палітру соціального простору – від

умов праці, побуту, здоров'я до соціально-класових, етнопонаціональних, сімейно-шлюбних відносин [10; 11].

На нашу думку, найбільш важливими функціями соціальної сфери є її участь у формуванні та накопиченні людського капіталу та підвищення якості життя населення. Крім того, аналізуючи сутність соціальної сфери, слід визначити її характерні ознаки: по-перше, результатом функціонування соціальної сфери є соціальні послуги; по-друге, соціальна сфера, сполучаючись з трудовою сферою, здійснює вплив на якість трудового життя населення.

Враховуючи існуючі науково-методичні підходи, можна дійти висновку, що соціальна сфера – це сфера суспільного життя, головною метою існування якої є відтворення як окремої особистості, так і людського потенціалу на основі забезпечення сприятливих матеріальних, суспільних, духовно-етичних умов життя та праці, освіти, охорони здоров'я, зростання матеріального добробуту, які впливають на характер та поведінку людини, об'єднують інтереси різних соціальних груп, суспільства в цілому.

Соціальна сфера України сьогодні має кризовий стан та характеризується негативними змінами соціальної структури суспільства, різкою поляризацією доходів населення, низьким рівнем життя, демографічними диспропорціями, суттєвим рівнем безробіття та дестабілізацією ринку праці, руйнівною трудовою міграцією, розвалом освітньої системи та системи охорони здоров'я тощо.

Основні державні пріоритети у реформуванні соціальної сфери перш, за все, стосуються пенсійної реформи, посилення соціального захисту працюючих, запровадження надання адресної соціальної допомоги та децентралізації системи соціальних послуг та їх розвиток на рівні територіальних громад.

Використовуючи структурний підхід, у складі соціальної сфери можна виділити: соціальну інфраструктуру та соціальні послуги (види діяльності); нормативно-правову базу щодо регулювання соціального споживання та соціальних послуг (рис. 1).

Утім, основний діючий елемент соціальної сфери – це соціальна інфраструктура. За своїм складом інфраструктура соціальної сфери являє собою систему галузей господарства, що забезпечують ефективність функціонування всіх інститутів соціальної сфери.

Важливим елементом соціальної сфери, який впливає на соціально-трудові та економічні відносини, є діяльність із забезпечення зайнятості населення, яка реалізується Міністерством соціальної політики та Державною службою зайнятості.

За даними Державної служби статистики України, у 2021 році рівень зайнятості зріс з 57,1 % до 58,2 % населення відповідного віку. Зростання рівня зайнятості відбулося в усіх регіонах. Так, найвищий показник зайнятості спостерігається у Києві – 63,1 %, Харківській, Дніпропетровській та Сумській областях він склад близько 60 %. Проблемними регіонами стали Волинська та Донецька області з майже 51 % [4].

Спостерігається низький рівень зайнятості молоді, обумовлений тим, що значна кількість осіб у цьому віку навчається та не входить до складу робочої сили.

Рис. 1. Соціальна сфера: види діяльності та галузі соціальної інфраструктури [3; 8]

Останнім часом суттєво збільшилася чисельність незайнятого населення, розширюється явище нерегламентованої зайнятості. Держава при цьому зазнає значних збитків від безробіття.

До дій з забезпечення зайнятості населення відносяться:

- впровадження, нормативне обґрунтування та активне використання дистанційних форм зайнятості;
- моніторинг щодо визначення потреби у працівниках різного фаху та кваліфікації;
- впровадження гнучких модульних технологій для навчання персоналу з метою підвищення якості робочої сили;
- створення та впровадження механізмів надання додаткових гарантій щодо працевлаштування молоді, сприяння створенню мережі молодіжних центрів праці з урахуванням потреб регіонів тощо.

Удосконалення діяльності з формування доходів населення, яка здійснюється Верховною Радою та Кабінетом Міністрів України, Міністерством соціальної політики і державними податковими інспекціями, є вельми актуальною. Це пов'язано з критичним падінням показників рівня та якості життя, зростанням бідності та злиденності населення, суттєвою поляризацією доходів тощо. Реалізація економічних та соціальних реформ обернулася різким падінням рівня життя, зниженням доходів населення, зростанням трудової міграції. Виникли явища збідніння серед працюючого населення. Водночас розвивається тіньовий сектор економіки, спостерігається поширення злочинності, зловживання владою.

Діяльність щодо соціального забезпечення і захисту населення характеризується такими тенденціями. Населення України має вкрай низький рівень добробуту. Прогноз соціального розвитку України наступні роки може мати кілька сценаріїв. Головна умова втілення оптимістичного сценарію – це успішна реалізація програми економічного зростання за мінімізації негативної дії зовнішніх впливів. Такий сценарій розвитку передбачає поступове зростання ВВП, що сприятиме пожевженню на ринку праці, у т.ч. – зростанню кількості вакансій. Ситуація у сфері зайнятості залежатиме від стабілізації суспільно-політичної ситуації у країні, а також від того, наскільки активно розвиватиметься бізнес, і чи вдасться пожевити інвестиційний клімат. Макроекономічна стабілізація сприятиме відновленню позитивних тенденцій в оплаті праці, комплексного стимулювання працівників тощо [11].

Першочерговими кроками у сфері соціального забезпечення слід вважати: продовження реформи пенсійної системи та недержавного пенсійного забезпечення; реалізація реформи медичного страхування; реформа соціальної допомоги, впровадження адресної допомоги; соціальна підтримка домогосподарств; забезпечення особам з інвалідністю рівних з іншими громадянами можливостей для участі в економічній, трудовій і соціальній сферах життя суспільства тощо.

Важливим компонентом соціальної сфери є соціальна інфраструктура, вона розглядається як стала сукупність елементів, які створюють умови для задоволення потреб на рівні, що визначається принципами і можливостями держави і суспільства.

Важливою галуззю соціальної інфраструктури є освіта. Центральним органів виконавчої влади, який займається питаннями освіти в нашій країні є Міністерство освіти України.

Не менш важлива галузь соціальної інфраструктури – охорона здоров'я. Діяльність у сфері охорони здоров'я є чи не найважливішою умовою стабільного людського розвитку. Вона передбачає систему заходів щодо забезпечення фізіологічних та психологічних функцій людини, а також соціальної та трудової активності. Керує діяльністю цієї галузі Міністерство охорони здоров'я України, функції якого визначаються положенням, що затверджується Кабінетом Міністрів України. Головною метою реформи охорони здоров'я є забезпечення всім громадянам України рівного доступу до якісних медичних послуг та перебудова систему охорони здоров'я за ознакою пацієнтоорієнтованості.

У 2016 р. створено нормативну базу, яка сприяє розробленню нової системи фінансування охорони здоров'я, зокрема, затверджено Концепцію реформи фінансування системи охорони здоров'я України, яка закріплює модель національного солідарного медичного страхування зі 100 % охопленням громадян. Підготовлений пакет нормативних пропозицій передбачає гарантований державою перелік медичних послуг; новий механізм оплати медичних послуг (принцип "гроші йдуть за пацієнтом"), та посилення ролі громад, надання фінансової та управлінської автономії закладам охорони здоров'я. Усе це дозволить зробити етапний крок до запровадження нової моделі фінансування охорони здоров'я на принципах медичного страхування [14].

Суттєво пов'язана з якістю життя така галузь соціальної інфраструктури як житлово-комунальне господарство.

У статті 47 Конституції України зазначено право на житло. Тому важливим завданням для держави (Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України) є створення умов, за яких кожен громадянин зможе придбати, взяти в оренду або побудувати житло, а також проживати в ньому [1].

Витрати державного бюджету на виплату субсидій для найбільш уразливих верств населення становлять близько 4-6 % загального обсягу видаткових статей. У державному бюджеті витрати на субсидії за комунальні послуги перевищували 40 млрд грн. Разом з тим, проблема розрахунків і заборгованості населення за спожиті житлово-комунальні послуги продовжує поглиблюватися. Така ситуація у багатьох випадках є наслідком неефективності роботи і слабкої комунікації з населенням місцевих органів влади, у ряді випадків – неадекватної тарифної політики, а також недовіри населення до політики надання субсидій, а також величезними втратами від неефективного використання електроенергії, води, тепла, як і недостатньої дисципліни оплати [14].

Напрямами реформування житлово-комунального господарства можна вважати такі:

– впровадження системи стимулювання відносно збереження ресурсного потенціалу;

– забезпечення раціонального планування місцевих бюджетів; формування економічно обґрунтованих тарифів;

– забезпечення надійної роботи комунальних підприємств по наданню споживачам послуг належної якості [16].

На рівень та якість споживання населення впливає така галузь соціальної інфраструктури як торгівля та громадське харчування. Торгівля є однією з найбільших галузей економіки будь-якої країни, що забезпечує рух товарів зі сфери виробництва в сферу споживання. Характерною особливістю громадського харчування є виконання специфічних функцій виробництва, реалізації та організації споживання продукції. Недостатня ефективність торгівлі та громадського харчування за сучасних умов потребують державного втручання й регулювання. Для більшої соціальної інтеграції суспільства доцільним слід вважати формування таких споживчих стандартів, які б співвідносилися з середніми доходами.

Важливою на сьогодні галуззю соціальної інфраструктури є екологічний захист населення. В Україні таку діяльність очолює Міністерство екології та природних ресурсів України.

Екологічний стан України можна охарактеризувати як кризовий. Слід зазначити, що проблемам довколишнього середовища за останній час майже не приділяється увага. Серед них: забруднення біосфери – повітря, води, землі; знищення багатьох видів флори і фауни; вичерпання невідновлюваних корисних копалин; руйнування озонового шару; вирубка лісів тощо.

Наступна галузь соціальної інфраструктури, це – культура та мистецтво. Конституцією України (стаття 54) громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, які виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Однією з проблем України є саме розуміння культури, її значення в сучасному світі і тієї ролі, яку вона може грати в модернізації суспільства та економіки. У ЄС культурні та креативні індустрії планомірно перетворюються в найважливіший напрям соціально-економічних змін. Так, у багатьох країнах ця галузь вже є суттєвою не тільки за традиційними економічними показниками, а й за показниками забезпечення працевлаштування. Серед позитивних зрушень у сфері культурної політики потрібно відзначити передусім ухвалення "Довгострокової стратегії розвитку української культури – стратегії реформ", розробленої Міністерством культури України. Утім, документ, розроблений урядовими фахівцями із залученням представників громадськості, критикувався за відсутність механізмів реалізації, збереження "галузевого" підходу до культури і слабку увагу до її найбільш сучасних і перспективних напрямів, таких як культурні індустрії. Паралельно на громадських засадах культури в Україні до 2025 р., яка відрізнялася від урядової за структурою, стилем і підходами, проте не була затребувана владою. Варто

відзначити такі важливі, хоча й запізниті рішення, як створення "Українського інституту книги" і Координаційної ради з питань застосування української мови в усіх сферах суспільного життя України [17].

Водночас в Україні сьогодні соціальна сфера характеризується низьким ступенем задоволення основних життєво необхідних потреб більшості громадян, зростанням соціальної диференціації, погіршенням якості людського потенціалу, що несе в собі серйозну загрозу соціально-економічного розвитку країни [8]. Низька суспільна ефективність функціонування соціальної сфери "зумовлена переважно необґрунтованою монополією бюджетного фінансування, що викривлює цільові настанови діяльності таких установ, фіксує залежність масштабів їх ресурсного забезпечення від штучних бюрократичних оцінок, проте робить їх абсолютно незалежними від оцінки результатів їх функціонування безпосередніми споживачами" [17].

Тому в Україні пріоритетним завданням державної політики, спрямованої на соціально-економічний розвиток суспільства, є переорієнтація на забезпечення високого рівня безпеки у соціальній сфері, що потребує науково обґрунтованої стратегії розвитку із залученням значного фінансування з урахуванням досвіду західних країн.

Сьогодні в Україні існує низка передумов розвитку соціальної сфери. До сприятливих передумов, на наш погляд, належать:

1) наявність мережі об'єктів інституційної інфраструктури освіти, культури, охорони здоров'я, соціального забезпечення, громадського харчування, транспорту і зв'язку;

2) наявність інтелектуально-кадрового, освітнього та науково-дослідного потенціалу розвитку соціальної сфери;

3) покращення індексу людського розвитку;

4) збільшення обсягів грошових доходів та витрат населення, зменшення офіційного розриву між верствами багатого і бідного населення, зокрема у територіальному аспекті;

5) поступове зменшення чисельності населення за межею бідності;

6) покращення характеристик придбання населенням споживчих та непродовольчих інвестиційних товарів, соціальних та інших послуг.

Проте в Україні наявні несприятливі передумови розвитку соціальної сфери, до яких ми відносимо:

1) зменшення ВВП на душу населення;

2) наявність істотних реальних диференціацій у рівні життя багатого і бідного населення, у просторово-територіальному аспекті;

3) значні обсяги тінізації ринку праці, зайнятості, доходів і витрат населення;

4) високий рівень корупції в освітній, культурній сферах, житлово-комунальному господарстві та системі надання державних соціальних послуг;

5) нераціональність структури доходів і витрат населення, низький рівень державного фінансування підтримки і розвитку соціальної сфери;

6) зменшення очікуваної тривалості життя, зменшення чисельності населення, звуження освітнього потенціалу;

7) погіршення стану розвитку та якості функціонування об'єктів соціальної та житлово-комунальної інфраструктури.

На нашу думку, разом із виокремленням передумов необхідно конкретизувати чинники, які також поділяємо на сприятливі і несприятливі. До чинників, які позитивно впливають на розвиток соціальної сфери в економічній системі України, ми відносимо:

1) імплементацію європейських норм і стандартів соціальної політики;

2) формування тенденцій до розвитку інтелектуально-кадрового та освітньо-інноваційного потенціалу соціальної сфери;

3) підвищення якості та ефективності освітньої і науково-дослідної діяльності, зростання рівня інтелектуалізації економіки та соціальної сфери;

4) розвиток соціальних стандартів у сфері соціально-трудова відносин;

5) розвиток сімейної медицини, розбудову об'єктів фізичної культури та спорту.

Негативно на розвиток вітчизняної соціальної сфери впливає низка чинників, які ми називаємо несприятливими чинниками. До них відносимо:

1) зменшення чисельності та погіршення якості інституціонального забезпечення функціонування соціальної сфери;

2) подальший занепад матеріально-технічної та технологічної бази закладів соціальної і житлово-комунальної сфер;

3) зростання вартості соціальних послуг та соціального забезпечення в умовах євроінтеграції;

4) ускладнення ситуації з глобальними захворюваннями;

5) зменшення обсягу введеного в експлуатацію житла;

6) погіршення екологічної ситуації.

Розвиток соціальної сфери має стати не прерогативою держави, а справою всього суспільства. Це підвищує роль кожної конкретної особистості і громадських організацій та об'єднань в управлінні соціальним розвитком – від фінансування до визначення завдань і контролю [12].

Домінуючий у сучасному світі принцип надання соціальної підтримки переважно на адресних засадах має сенс тільки за умови економічної доцільності – попередня перевірка доходів для з'ясування реальної необхідності надання допомоги вимагає значних трудових та матеріальних ресурсів, а отже, помітно зменшує ті кошти, які можуть бути виплачені нужденним у вигляді універсальної допомоги [3]. Тому не варто переводити всі без винятку види допомоги на адресні засади.

В Україні ж необхідність подолання економічної кризи вимагала застосування засобів державної політики, притаманних переважно ліберальній моделі державного устрою – зниження податків, зменшення частки державної власності в економіці, звуження втручання держави в соціально-економічні процеси [7]. Науковці вважають доцільним

мінімізація державного втручання в процес надання соціальних послуг в поєднанні із максимально чітким визначенням правил та жорстким контролем їх виконання [7; 12]. Оскільки головним інструментом впливу держави на суспільне буття є бюджет, досягнення цілей розвитку соціальної сфери забезпечується пріоритетами бюджетної політики.

Урахування світового досвіду при формуванні якісно нової соціальної стратегії в Україні дозволяє позначити низку пріоритетних завдань у даній сфері, що мають місце сьогодні [2; 7]:

- удосконалення структури і вартості споживчого кошика з урахуванням споживання соціально значущих послуг, необхідних для відтворення робочої сили, а також встановлення мінімального розміру оплати праці на рівні споживчого кошика;

- розширення соціальної бази, зокрема охорони здоров'я, освіти і культури, для мобілізації соціальних чинників з метою розвитку економіки;

- активізація соціальної політики через фінансування соціальної сфери підприємствами, оскільки якісне споживання послуг, наприклад охорони здоров'я та освіти, безпосередньо впливає на продуктивність праці;

- збільшення соціальних витрат на підприємствах через встановлення нормативів розподілу прибутку з урахуванням формування фонду соціального розвитку;

- посилення соціальних принципів, перехід від переважно соціальної підтримки до переважно соціального страхування населення з диференціацією залежно від соціальних ризиків, розмірів страхових виплат, страхових внесків;

- посилення адресності та цільового використання бюджетних коштів, забезпечення справедливого перерозподілу.

Модель адресної соціальної політики держави має зайняти провідне місце в регулюванні соціального розвитку суспільства. Нова модель соціальної політики держави має бути заснована на диференційованому підході відносно різних верств населення.

У вітчизняній практиці в умовах формування соціальної держави основоположною має стати роль держави, проте для тих груп, які не потребують мінімальних гарантій або їх не влаштовує якість надання соціальних послуг, може бути відкритий недержавний ринок як доповнення або навіть альтернатива.

Найважливіший аспект зміни моделі соціальної політики пов'язаний із переходом від соціальної підтримки до переважно соціального страхування з диференціацією ризиків і незалежністю розмірів страхових виплат від страхових внесків.

Ще одна риса системної зміни соціальної політики – це її регіоналізація. Будь-який регіон повинен мати нагоду задовольняти суспільно обґрунтовані потреби населення у сфері соціальних послуг, які виникають у жителів конкретної території. Природно, не всі регіони в змозі це зробити самі. Для цього необхідна система міжбюджетних відносин. Тим самим виконуватиметься функція

держави як гаранта єдиної соціальної політики в державі. Регіоналізація соціальної політики дозволить підвищити ефективність витрачання бюджетних коштів.

Невід'ємна складова удосконалення системи соціального захисту в Україні – це вирішення завдань пенсійної реформи. Основою пенсійної реформи є те, що вона дасть змогу громадянам України отримувати пенсії не на рівні 30–35 % від середньої заробітної плати, а перейти до загальноєвропейського рівня – не менше 50 % від середньої заробітної плати. Перспективи розвитку пенсійної системи пов'язані із забезпеченням її фінансової стабільності, посиленням дії страхових принципів у солідарній системі, запровадженням накопичувальної страхової складової та розвитком недержавного пенсійного забезпечення.

Недосконалість гарантованого державною рівня прожиткового мінімуму провокує бідність населення. За міжнародними стандартами, сім'ї, в бюджеті яких витрати на харчування перевищують половину сукупних витрат, вважаються бідними. За даними держкомстату України, в структурі сукупних витрат населення нашої держави витрати на харчування (не враховуючи тютюнові вироби та алкогольні напої) стабільно перевищують 50-відсотковий рівень [4]. Хоча саме на бідний прошарок населення орієнтовано державну політику щодо соціального захисту, надання пільг, виплату соціальних допомог і підвищення рівня пенсійного забезпечення тощо – вагомим позитивним зрушень у зниженні масштабів бідності в Україні не спостерігається, а заходів, спрямованих власне на зростання добробуту та якості життя населення України, на жаль, вкрай недостатньо.

Отже, для побудови нової моделі соціальної політики необхідно забезпечити такі умови:

- здійснення превентивних заходів для забезпечення певного життєвого рівня;
- узгодженість (несуперечність) різних компонентів соціального забезпечення;
- розвиненість ринку;
- досконалість системи оподаткування;
- інституціоналізація соціальної політики [2; 7; 12].

Найважливішими завданнями соціальної політики в Україні мають бути:

- стимулювання економічного зростання і підпорядкування виробництва інтересам не стільки споживання, скільки створення умов для розширення відтворення;

- посилення соціальної та економічної активності населення;

- удосконалення системи соціальних гарантій;

- збереження культурної та природної спадщини, національної самобутності;

- реалізація принципів соціальної справедливості;

- забезпечення єдності соціальної політики на державному, регіональному, місцевому, корпоративному рівнях [2; 12].

Розглядаючи напрями соціальної політики, перш за все необхідно визначитися з функціями

державної та місцевої влади в соціальній сфері. Перерозподіл відповідальності з центру на місця, що відбувається зараз, багато в чому є закономірним, але стихійним, і потребує чіткого методичного та юридичного забезпечення і підкріплення відповідними бюджетними угодами.

Сфера ж компетенції державної влади має включати:

- визначення і законодавче закріплення мінімальних, гарантованих усім громадянам країни соціальних стандартів;

- макроекономічну ув'язку і координацію основ політики, яка здійснюється в галузях соціальної сфери;

- пряме фінансування обмеженої кількості пріоритетних соціальних програм і розпорядження фондом соціальних субвенцій, призначенням для цільової підтримки територій, що знаходяться в особливо несприятливій ситуації.

На думку О.В. Макарової та А.А. Пакуліної, сучасна система мінімальних соціальних стандартів має бути дворівневою:

- перший рівень – мінімум, який є обов'язковим по всій території України (це сфера відповідальності державної влади);

- другий рівень – регіональні соціальні стандарти, які є вищими за державні. Це перевищення забезпечується (якщо для цього є можливості) за рахунок місцевих бюджетів, позабюджетних та інших джерел [7; 8].

Висновки. За результатами проведеного аналізу можна констатувати, що пошук шляхів виходу із сучасної соціальної кризи передбачає розроблення нових підходів щодо розвитку та функціонування соціальної сфери та інфраструктури; при формуванні якісно нової соціальної стратегії в Україні потрібно виділити низку пріоритетних завдань у даній сфері: удосконалення структури і вартості споживчого кошика; активізація соціальної політики через реформування фінансування соціальної сфери; збільшення соціальних витрат на підприємствах; посилення соціальних принципів, перехід від переважно соціальної підтримки до переважно соціального страхування населення; посилення адресності та цільового використання бюджетних коштів, забезпечення їх справедливого перерозподілу. Здійснення ефективних заходів соціальної політики в Україні за вказаними напрямками є запорукою суспільного розвитку, збагачення соціального потенціалу й підвищення добробуту людей, а також інтеграції у європейське співтовариство, чий досвід у формуванні та реалізації соціальної політики є надзвичайно цінним для України.

Список джерел інформації

1. Конституція України. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>
2. Закон України "Про соціальні послуги". Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671->
3. Закон України "Про освіту". Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

4. Постанова КМУ "Про організацію надання соціальних послуг" від 1 червня 2020 р. № 587. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text>

5. Верховод І.О. (2014). Теоретичні основи ідентифікації та принципи реформування соціальної сфери економіки сучасної України. *Україна: аспекти праці*. № 6. С. 28 – 37.

6. Гончарова С.Ю., Отенко І.П. (2003). *Соціальна політика* : навч. посіб. Х. : Вид. ХДЕУ. 200 с.

7. Державна служба статистики України. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>.

8. Квітка А.В. (2015). Роль соціальної політики у розвитку людського потенціалу. *Ефективна економіка*. № 10. Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2015/46.pdf

9. Лопушняк Г.С. (2011). *Державна соціальна політика як передумова економічного розвитку України*. Львів : ЛРІДУ НАДУ. 372 с.

10. Мних М.В. (2015). Соціальна політика нашої держави в умовах асоційованого членства України в ЄС. *Український соціум*. № 3 (54). С. 114 – 124.

11. Моторнюк У.І. (2016). Соціальна політика як необхідна умова функціонування соціальної держави. *Економіка та держава*. № 12. Retrieved from http://www.economy.in.ua/pdf/12_2016/7.pdf

12. Макарова О.В. (2015). *Соціальна політика в Україні* : монографія. Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, Київ. 244 с.

13. Пакуліна А.А., Пакуліна Г.С. (2014). Дослідження особливостей соціальної сфери України в умовах глобалізації економіки та аналіз трансформації її інституційного середовища. *Економічний простір*. № 84. С. 80 – 88.

14. Пилипів І. (2022). *Через війну рівень бідності в Україні зріс вдвітьох – Світовий банк*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/news/2022/10/16>

15. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1647-14>

16. Скуратівський В.А., Палій О.М. (2021). *Основи соціальної політики*. 215 с.

17. *Соціальна політика* : підручник (2018). За заг. ред. В.М. Пічі та Я.Б. Турчин. Львів : Новий світ. 318 с.

18. *Соціальна відповідальність у трудових відносинах: теорія, практика, регулювання ризиків* : монографія. (2014). Авт. кол. : Грішнова О.А., Міщук Г.Ю., Олійник О.О. ; Нац. ун-т вод. госп-ва та природокористування. Рівне : НУВГП. 217 с.

19. *Соціальні результати державних програм: теоретико-методологічні та прикладні аспекти оцінювання* : монографія. (2012). Е.М. Лібанова та ін. ; за ред. Е.М. Лібанової ; Нац. акад. наук України, Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи. Київ ; Умань : ФОП Соцінський. 311 с.

References (transliterated)

1. Konstytutsiia Ukrainy. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>
2. Zakon Ukrainy "Pro sotsialni posluhy". Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671->
3. Zakon Ukrainy "Pro osvitu". Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
4. Postanova KМУ "Pro orhanizatsiiu nadannia sotsialnykh posluh" vid 1 chervnia 2020 r. № 587. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text>
5. Verkhovod I.O. (2014). Teoretychni osnovy identyfikatsii ta pryntsyry reformuvannia sotsialnoi sfery ekonomiky suchasnoi Ukrainy. *Ukraina: aspekty pratsi*. № 6. S. 28 – 37.
6. Honcharova S.Yu., Otenko I.P. (2003). *Sotsialna polityka* : navch. posib. Kh. : Vyd. KhDEU. 200 s.

7. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Kvitka A.V. (2015). Rol sotsialnoi polityky u rozvytku liudskoho potentsialu. *Efektivna ekonomika*. № 10. Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2015/46.pdf
9. Lopushniak H.S. (2011). Derzhavna sotsialna polityka yak peredumova ekonomichnoho rozvytku Ukrainy. Lviv : LRIDU NADU. 372 s.
10. Mnykh M.V. (2015). Sotsialna polityka nashoi derzhavy v umovakh asotsiiovanoho chlenstva Ukrainy v YeS. *Ukrainskyi sotsium*. № 3 (54). S. 114 – 124.
11. Motorniuk U.I. (2016). Sotsialna polityka yak neobkhidna umova funktsionuvannia sotsialnoi derzhavy. *Ekonomika ta derzhava*. № 12. Retrieved from http://www.economy.in.ua/pdf/12_2016/7.pdf
12. Makarova O.V. (2015). Sotsialna polityka v Ukraini : monohrafiia. In-t demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy, Kyiv. 244 s.
13. Pakulina A.A., Pakulina H.S. (2014). Doslidzhennia osoblyvosti sotsialnoi sfery Ukrainy v umovakh hlobalizatsii ekonomiky ta analiz transformatsii yii instytutsiinoho seredovyscha. *Ekonomichnyi prostir*. № 84. S. 80 – 88.
14. Pylypiv I. (2022). Cherez viinu riven bidnosti v Ukraini zris vdesiatery – Svitovyi bank. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/news/2022/10/16>
15. Pro pravovyi rezhyim voiennoho stanu : Zakon Ukrainy vid 12 travnia 2015 r. № 389-VIII. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1647-14>
16. Skurativskyi V.A., Palii O.M. (2021). *Osnovy sotsialnoi polityky*. 215 s.
17. *Sotsialna polityka : pidruchnyk* (2018). Za zah. red. V.M. Pichi ta Ya.B. Turchyn. Lviv : Novyi svit. 318 s.
18. *Sotsialna vidpovidalnist u trudovykh vidnosynakh: teoriia, praktyka, rehuliuвання ryzykiv : monohrafiia*. (2014). Avt. kol. : Hrishnova O.A., Mishchuk H.Yu., Oliinyk O.O. ; Nats. un-t vod. hosp-va ta pryrodokorystuvannia. Rivne : NUVHP. 217 s.
19. *Sotsialni rezultaty derzhavnykh prohram: teoretyko-metodolohichni ta prykladni aspekty otsiniuvannia : monohrafiia*. (2012). E.M. Libanova ta in. ; za red. E.M. Libanovoi ; Nats. akad. nauk Ukrainy, In-t demohrafii ta sots. doslidzh im. M.V. Ptukhy. Kyiv ; Uman : FOP Sochinskyi. 311 s.

Надійшла (received) 12.05.2025

Відомості про авторів / About the Authors

Гура Тетяна Віталіївна (Tetiana Hura) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», професор кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами ім. акад. І.А. Зязюна, кандидат педагогічних наук, доцент; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2323-3440>

Єловець Ганна Юрївна (Ganna Yelovets) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами ім. акад. І.А. Зязюна; Харків, Україна